

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ANKARA HÜKÜMETİ'NİN İLMİYE MEDRESELERİNİ CANLANDIRMA ÇABASI

*Sadiye TUTSAK**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde köklü bir eğitim müessesesi olan medreseler, XX. yüzyılın başlarında II.Meşrutiyet devrinde devlet eliyle ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Bu teşebbüslerde başarılı olunamadığından, 1921 yılında neşredilen nizamname çerçevesinde din adamı açığını kapatmak için İlmîye medreseleri yeniden canlandırılmaya gayret edilmiştir. Bütün çabalara rağmen tarihi sürecini tamamlamış olan medreselerin ıslahı konusunda gösterilen çabaların neticesi olumlu olmadığından Cumhuriyet Türkiye'si'nde bu eğitim kurumu kapatılmıştır. Bu incelemede, Milli Mücadele yıllarında Ankara Hükümeti'nin Anadolu'da vücuda getirmeyi hedeflediği İlmîye medreselerini incelemek suretiyle Cumhuriyet Türkiye'si'nde medreselerin kapatılmasının ani bir kararla gerçekleşmediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medrese, İlmîye, Nizamname, Ankara

ABSTRACT

As medreses were essential education institutions in the Ottoman Empire, there was an attempt to reform them during the 2nd Meşrutiyet. Since this attempt failed, with a law introduced in 1921, it was tried that İlmîye medreses would function again in order to minimize the shortage of clerics. Despite all the efforts, these institutions were closed down during the Republic period in Turkey since they could no longer function as they were supposed to. In this paper, it is shown through a research on İlmîye medreses which the Ankara Government tried to improve during the Independence War that it was not a sudden decision during the Republic period in Turkey to abolish these institutions.

Key Words: Medrese, schooling, Policy, Ankara

* AKÜ. Uşak Fen Edebiyat Fakültesi. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde yükseköğretim seviyesinde eğitim veren medreselerde, XVI. yüzyılın sonlarına doğru aklî ve hatta daha sonraları naklî ilimlerde de bir gerileme başlamıştır. Medrese programlarından Matematik, Kelam, Hikmet (Felsefe) gibi aklî ilimler büyük ölçüde çıkartılarak naklî ilimler konulmuştur. Naklî ilimler içerisinde de en fazla Fıkıh, Usul-i Fıkıh gibi derslere öncelik verilmiştir. Medreselerdeki bozulmayı gidermek için zaman zaman ıslah çalışmaları yapılmakla birlikte, bu eğitim müessesesinde fazla bir değişiklik hasıl olmamıştır¹. Tanzimatın ilanından sonra ivme kazanan eğitimdeki yenileşme hareketleri ile maarif hayatımız devlet eliyle batı tarzında şekillendirilmeye çalışılırken medreseler kendi kaderine terkedilmiştir². Yenileşme hareketlerine karşı muhafazakar davranan medreselere yönelik ıslahatlar yapılmamasına rağmen, hem Tanzimat hem de II. Abdülhamit dönemlerinde medreselerin ıslah edilmesi görüşü belirgin bir şekilde mevcuttur³. Zira bu eğitim müessesesi, çöküş sürecinde olmasına mukabil, XX. yüzyıl Osmanlı toplumunda hala önemli bir konumdaydı. Medrese çıkışlılar idari kadrolarda görev yaptıkları gibi, yeni açılan mekteplerde okuyabiliyorlar, hatta ders verebiliyorlardı⁴. II. Meşrutiyet devrinde medreselere yönelik yapılan ıslah çalışmaları incelendiğinde, bu eğitim müessesesinin batı tarzında açılmış olan mektepler çizgisine çekilmeye çalışıldığı izlenimi edinilmektedir. Bu süreçte ilk adım, 1909 yılında “*Tetkik-i Tahsisat-ı Vakfiyye ve Islah-ı Medaris ve Medaret Komisyonu*” oluşturulmasıyla atıldı⁵. Daha sonra merkezden taşraya doğru medreselerin ıslahı konusunda üç önemli yasal düzenleme yapıldı. 13 Şubat 1325/26 Şubat 1909 tarihli “*Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*” bunların ilkinin teşkil etmektedir⁶. Medaris-i Suret-i İdaresi, Talebenin Keyfiyet-i Talim ve İmtihanı ile Müteferrikat şeklinde üç bölümden oluşan Nizamname 48 maddeden müteşekkildir⁷. İstanbul medreselerinin ıslahını hedefleyen bu nizamnamede taşraya ait çok fazla karar yer almamaktadır. Aynı yıl içerisinde taşraya yönelik olarak çıkarılan “*Medaris-i İlmiye Nizamnamesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medarisi Nizamnamesi*” ile taşradaki medreselerde ıslah çalışmalarının

¹ Nesimi Yazıcı, “Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXVIII, Ankara, 1998, s.110-111.

² Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991. s.26.

³ Yazıcı, “Osmanlı Son...”, s.112.

⁴ Recai Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXVIII, Ankara, 1998, s.411.

⁵ Mehmet Akif Erdoğan, “İstanbul Medreseleri ve Milli Mücadele (1914-24)”, *Atatürk Araştırma Merkezi, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995*, Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Cilt II, Ankara, 1995, s.626.

⁶ Yazıcı, “Osmanlı Son...”, s.115.

⁷ Doğan, *agm*, s.413-414.

kapsamına sokulmuştur⁸. Fakat girişilen ıslah çalışmalarında başarılı olunamamasından dolayı 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihinde “*Islah-ı Medaris Nizamnamesi*” neşredildi. İstanbul medreselerini “*Darülhilafetüliyye*” adı altında birleştiren bu nizamname ile taşra medreseleri başlangıçta ayırt edilmiş oldu⁹. Nizamnamede üç devre şeklinde derecelendirilen medreseler dörder senelik birinci, ikinci ve yüksek kısımlardan müteşekkildir. Darülhilafetüliyye medreselerinin üstüne ise ihtisas medresesi olan iki yıllık “*Medresetü'l-Mütehassıs*” açıldı ve bu medrese 1915 yılında tedrisata başladı¹⁰. 1914 yılı nizamnamesinde öncelik İstanbul medreselerinin ıslahına verilmekle birlikte taşra medreselerine dair düzenlemelerin yapılacağı ifadesi de yer almıştır. Buna istinaden 1915 yılında Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisar-ı Sahip, Amasya, Maraş, Harput, Kastamonu ve Edirne'deki medreselerin orta dereceli olarak tedrisat süresinin beş olarak düzenlenmesi kararlaştırılmıştır¹¹. Bu merkezlere 1916-1917 ders yılında 5, 1917-1918 ders yılında 1 merkezin ilave edilmesiyle mevcut medrese sayısı 20'ye ulaşmıştır¹².

Osmanlı Devleti'nde medreseler geleneksel olarak Meşihat Makamı'nın idaresi altındaydı. II. Meşrutiyet devrinde yeni açılanlar ise Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır. Ziya Gökalp bu iki başlılığa karşı çıkarak Evkaf Nezareti'nin bu medreseleri sadece maddi yönden desteklediğini, ilmi ve terbiyevi tarafını ihmal ettiğini savunarak medreselerin idaresi, imam, hatip ve vaiz gibi din görevlilerin yetiştirilmesinin Meşihat Makamı'nın asli görevi olduğunu iddia etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1917 yılında düzenlemiş olduğu kongrede, Ziya Gökalp'in bu konuda ileriye sürdüğü fikirler doğrultusunda bütün medreselerin Meşihat Makamı'na, Evkaf Nezareti'nin idaresi altında olan mekteplerin ise Maarif Nezareti'ne bağlanması kararı alınmıştır¹³.

⁸ Yazıcı, “Osmanlı Son...”, s.116.

⁹ Erdoğan, *agm*, s.627. I.Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin İslam ülkelerinden maddi destek sağlamak için bu nizamnamede İstanbul medreselerinin “*Darülhilafetüliyye*” isimi altında toplanması tesadüfi değildir. Bu yıllarda hilafet makamından beklenti biraz fazlaydı. Çanakkale'de savaştan Türk kuvvetlerine İslamcılarının “*Hilafet Ordusu*” adını takmaları bu beklentinin bir belirtisidir.

¹⁰ Zeki Salih Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çevresinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı”, *OTAM*, Sayı 9, Ankara, 1998, s.441-442.

¹¹ Erdoğan, *agm*, s.627.

¹² Nesimi Yazıcı, “Son Dönemde Karahisar-ı Sahib Medreseleri ve Islâh-ı Medâris Uygulamaları”, *Belleten*, Cilt LVIII, Sayı 223, Aralık 1994, s.642.

¹³ Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde...”, s.436, 441, 445; Doğan, *agm*, s.422.

A. İLMIYE MEDRESELERİNİ CANLANDIRMA GAYRETLERİ

II.Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahı konusunda yapılan çalışmalar, bu köhneleşmiş eğitim müessesesini yeniden canlandırmaya yetmemiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkede başlayan milli hareket doğrultusunda ortaya çıkan Ankara Hükümeti, bu olağanüstü yıllarda bütün maddi ve manevi sıkıntılara rağmen eğitim ve öğretimi gözardı etmemiştir¹⁴. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra bazı mahalli eşraf ve ulema, Müslüman çocuklara din eğitimi verecek din adamı bulunmadığından yeni neslin sağdan soldan gelen fikirlerle mahvolacağı fikrini savunarak bu eğitim müessesesinin yeniden canlandırılmasını talep etmişlerdir. Mesela Trabzon'da medrese açılması için 26 imza toplandığı gibi, 1921 yılında Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi Erzincan'da, Lazistan Mebusu Esad Bey Lazistan'da, Malatya Mebusu Feyzi Efendi Malatya'da, Antalya Mebusu Hasan Tahsin Bey Antalya'da Darülhilafe medreseleri açılmasını istemişlerdir¹⁵. Bu taleplerin bir neticesi olarak, önceden medreselerin ihmal edilmesi ve lakayd davranılması nedeniyle “*munkarız*” olmuş olan İlmiye medreselerinin yeniden ihya edilmesi ve açılması için bir gayretin içerisine girilmiştir¹⁶. *Sebilürreşad* mecmuasında yazı yazan Gerede Müftüsü Ali Rıza Efendi, 23 Nisan 1921 tarihli yazısında “*medâris-i ilmiyeyi ihya için lazım gelen esâslar ve nizamnâmeler hazırlandığı*” ifadesiyle İlmiye medreselerinde ıslahat çalışmalarının başlatılacağını açıklamaktadır¹⁷. Ankara Hükümeti'nin İlmiye medreselerini canlandırma çalışmasının temelini 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921 tarihinde alınan 835 nolu karar ile kabul edilmiş olan “*Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*” teşkil etmektedir. Bu nizamnamede, Evkaf ve Şeriye Vekaleti'ne bağlı olan medreseler “*Darülhilâfe*” ve “*Medâris-i İlmiye*” olarak ikiye ayrılmaktadır¹⁸. Her ne kadar bu dönemde ülkenin bir kısmı düşman işgali altında bulunsa da, 1915 yılından beri Darülhilafe medreseleri varlığını devam ettirirken, bunların dışında kalan eski bütün medreseler ise ıslah edilmek amacıyla İlmiye medreseleri adı altında toplanmıştır¹⁹. Darülhilafe medreseleri, teşkilatı ve idare şekli başka bir talimatnameye tabi olduğundan eski medreselerin ıslahı çerçevesinde kurulmuş olan İlmiye medreselerine yönelik ıslah çalışmaları burada ayrı tutulmuştur. 25 maddelik olan nizamname; Medâris-i İlmiye Teşkilâtı, Sûret-i İdâre, Müderrislerin Vezâifi, Talebe Kayd ve Kabûlü,

¹⁴ BCA, Diyanet İşleri (Dİ) 051 V05 / 2 1 13.

¹⁵ Erdoğan, *agm*, s.629.

¹⁶ BCA, Dİ 051 V05 / 2 1 13.

¹⁷ Erdoğan, *agm*, s.629.

¹⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları (BKK) 030 18 01-03 19 3.

¹⁹ Nesimi Yazıcı, “Kayseri Medâris-i İlmiyeye Karar Defteri Üzerine Bazı Düşünceler”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri, 1998, s.463.

Talebenin Vezâifi, İnzibât, İmtihânlar, Tedris Edilecek Ulûm ve Fünûn ve Tatil kısımlarından müteşekkildir. Bu nizamname çerçevesinde İlmiye medreseleri Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin uygun göreceği mahallerde görülen lüzum üzerine bir ya da birden fazla açılabilir. Tahsil süresi 12 yıl olarak tespit edilen bu medreseler iki devre halinde, ilk altı senesi kısm-ı evvel, diğer altı senesi kısm-ı sani şeklinde belirlenmiştir. Cuma gününün tatil olduğu bu medreselerde tedrisat altı gün devam edecektir. Medresenin kısm-ı evvelinde günde üç, kısm-ı sanisinde ise günde iki ders okutulacaktır²⁰.

Taşra medreselerinin idari ve ilmi açılardan daha kolay ıslah edilebilmesi için 1917 nizamnamesi ile her bölgede kurulması kararlaştırılan “*Encümen-i İlmi*”ler²¹, 1921 yılı Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’nde “*Medrese-i İlmiye Encümeni*” adıyla yer almıştır. Bir yıllık süre ile oluşturulan Encümen-i İlmiler; Evkaf Memurlarının başkanlığında seçilmiş üç kişiden ibaret toplam beş kişiden teşekkül etmektedir. Bu Encümendeki azalar “*mahallinde bi'l-fîl tedris ile meşgul olmuş ulema tarafından*” seçilirdi. Nizamnamenin 5. maddesinde Encümenin görevleri İlmiye medreselerini teftiş ve kontrol etmek, eksiklerin tamamlanması, her fennin okunacağı ve her sınıfın bulunacağı mahall ile hangi zatın hangi ilim ve fenni okutacağını tayin ederek bunların isimlerini tasdik etmek suretiyle hal tercümelerini Şeriye Vekilliği’ne arz etmektir. Ayrıca Encümenin bir başka vazifesi, medreseye kabul edilecek talebelerin künye defterlerini tutmaktır²². Milli Mücadele yıllarında oluşturulan Encümen-i İlmiyelerin almış oldukları kararları içeren defterler tespit edildikçe, İlmiye medreselerinin mahallerde ne ölçüde teşekkül ettiği daha bariz bir şekilde somutlaşacaktır. Son dönem Osmanlı medreseleri üzerinde çalışmalarını sürdüren Nesimi Yazıcı’nın bu dönemi ihtiva eden Kayseri Medâris-i İlmiye Karar Defterini²³ incelemesi, ayrıca tarafımızdan Muğla Encümen-i İlmiyesine Ait Bir Karar Defterinin²⁴ değerlendirilmesi, taşralardaki söz konusu ıslah çalışmalarının boyutuna bir nebze ışık tutmaktadır.

Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin tarihsiz olarak “*Bütün Müftülere ve Müderrislere Tamim*” ismiyle neşrettiği tamimde, nizamname ile birçok yerlerde medreseler açılmaya başlandığı zikredilmektedir. Fakat

²⁰ BCA, BKK 030 18 01-03 19 3.

²¹ Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde...”, s. 445.

²² BCA, BKK, 030 18 01-03 19 3. İzmit Şube Resi'nin İzmit Müfettişliği'ne 22 Teşrin-i Sani 1338/22 Kasım 1922 tarihinde göndermiş olduğu bir yazıda “*El-yevm medresede mukayyed tedris itmekde bulunan talebelerin sınıfları târih-i kayd künye-i muvâcehelerine hâvî bir kıt'a musaddık defterin irsâli ricâ olunur*” ifadesi, bu defterlerin İlmiye medreselerinde künye defterlerinin tutulduğunu göstermektedir. Bkz. BCA, Dİ, 051 V41/7 64 46.

²³ Yazıcı, “Kayseri Medâris-i İlmiye...”, s.461-469.

²⁴ Sadiye Tutsak, “Muğla Encümen-i İlmiyesi'ne Ait Bir Karar Defterinin Değerlendirilmesi”, *OTAM*, Sayı 14, 2003, s.163-183.

Anadolu'nun her yerinden başlatılan ıslah çalışmalarına aynı nispette katılım olmadığı yine bu tamimde açıklanmaktadır. Bazı müftüler bu konuda büyük çaba göstererek tesis ettikleri medreselerin ayakta kalabilmesi için gerekli tedbirleri alırken, bazı müftüler ise bir medrese açma teşebbüsünde dahi bulunmamışlardır. Bir kısım müftü ise “şöyle, böyle” bir medrese kurmuşlardır. Fakat bu eğitim müessesesini ayakta tutmak için ihtiyaçların teminini düşünmemişlerdir. Medreselerin ıslahı konusunu savsaklayan müftüler tamimde sert bir şekilde eleştirilmektedir²⁵.

“Medresenin hayatını temin için acaba biraz uğraşub çabalansa, husûsi teşebbüslerde bulunulsa, gerek halkın muâvenetine mürâcaât sûretiyle olsun, gerek idâre-i husûsiyelerinin bûdcelerine idhâl sûretiyle olsun, mümkün mertebe bir karşuluk tedâriki için çalışılmış olsa muvaffakiyyet hâsıl olmaz mı? Herşeyi Şer'îye Vekaleti'nden, hükûmetten mi beklemek lâzımdır? Bu husûsda bazı müftülerin gösterdikleri dirâyet ve fa'âliyet hakikaten şâyân-ı takdir ve Şer'îye Vekaleti ister ki bütün müttetikler böyle memleketin ihtiyâcını, zamanın nezâketini takdir edecek bir dirâyet ve fîliyyât gösterebilirler”.

Daha sonra ise tamimde, medreseleri ıslah çalışmalarında en fazla gayret sarfeden Erzurum Müftüsü Mehmed Sadık ve Yozgat Müftüsü Mehmed Hulusi Efendilerden takdirle bahsedilmektedir. Erzurum'da 9 medrese açan ve kadrosunu oluşturan Müftü Mehmed Sadık Efendi ihtiyaç duyulan 120.400 kuruşun Vilayet Umumi Meclisi tarafından kabul edilmesinde ve bu paranın Hususi İdare'nin 1922 senesine ait olan bütçesinden alınmasında muvaffak olmuştur. Yozgat Müftüsü Mehmed Hulusi Efendi, burada bir İlmiye medresesi açtığı gibi, Liva Muvazene-i Hususiye'den 1921 yılına ait 100.000 kuruş ila 1922 senesinin 232.200 kuruş tahsisatını alarak hem medresenin imar ve ıslahına hem de tedrisat veren medreselerde ödenecek olan her ders saati ücretine karşılık 75 kuruş vermeyi başarmıştır. Ayrıca Yozgat Müftüsü, Liva Muvazene-i Hususiye'den 34.050 kuruş tahsisat temin etmek suretiyle üç sınıflı Eimme Şubesi açmıştır²⁶. Yozgatta kısa sürede imam açığını gidermek düşüncesiyle bu şube açılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

İlmiye medreselerinin ıslah edilmesinde gayretli çalışan bu iki müftüden övgüyle bahsedilen tamimde, diğer müftüler sert bir dille eleştirilmişlerdir²⁷.

“Fakat medeseler idâre-i husûsiye bûdcelerine medrese için iki üç yüzbin gurûş kondurmaya muvaffak oldukları halde diğerleri neden bir teşebbüsde bulunmadılar? Medreselere karşı büyük bir muhabbet ve

²⁵ BCA, Dİ, 051 V05/2 1 13.

²⁶ BCA, Dİ, 051 V05/2 1 13.

²⁷ BCA, Dİ, 051 V05/2 1 13.

merbutiyet-perverde itdiğine şübhe olmıyan her teraftaki mecâlis-i umûmiye az'âları müftüler tarafından vuku' bulacak böyle bir teklifleri acaba red mi iderdi? Yoksa hüsn-i sûretle mi? El-hâsıl görüliyor ki bazı müftü ve müderris efendiler zamanın icâbâtını idrâk iderek lâzım gelen eser-i hâyât ve fa'âliyyeti gösteremediler. Halbuki bugün dine, emte hizmet hususûnda giceyi gündüze katarak çalışmak icâb ider".

Çanakkale Savaşı sırasında çok sayıda medrese talebelerinin şehit olması sebebiyle ortaya din adamı açığı çıkmıştır²⁸. Milli Mücadele yıllarında bu açığın yarattığı boşluk tamimde “*Her tarafta medreseler çökmüş, ilm ve irfân ocakları yıkılmış, köyler imâmsız kalmış, halkın dini hisleri gevşemiş, münkirât alabildiğine ilerülemiş*”dir şeklinde ifade edilmiştir²⁹. Böyle bir ortamda din adamı açığını kapatmak için ıslah çalışmalarında en büyük vazife müftü ve müderrislerin omuzlarına yüklenmiştir. Tamimde “*hakk yoluna sevk itmek için en büyük irşâd me'murları*” olarak addedilen müftüler için bu vazife, dini bir görev şeklinde telakki edilmektedir. Her şehir ve kasabada müftülük dairelerinin gerçek bir dini merkez olması gerektiği ve “*...en büyük ve en müsmir fa'âliyetleri, fa'âliyet-i diniye ve içtimâiyyeyi bu dini merkezlerin*” göstermesi gerektiği beklentisi tamim metninde yer almaktadır. Şeriye Vekaleti, müftülerin hiç vakit geçirmeden İlmiye medreselerinin canlandırılması için harekete geçmelerini istemiştir. Müftüler, bu tamim kendilerine ulaştıktan sonra bir ay içerisinde “*...kendi dâiresi dâhilinde (kasabada. nâhiyede, köyde) ne kadar munkarız olmuş medrese bulunduğu, bunların vâridat ve vakfiyeleri olub olmadığı; varsa neden ibâret olduğu, bunlardan hâl-i hazırda ne sûretle istifâde kabul olunduğu, yeniden küşâd idilen medâris-i ilmiyenin mikdârı ve tâlebesi neden ibâret olduğu, el-hâsıl memleketinde medârisin mâzisi, hâl ve istikbâli hakkında*” hazırlayacakları bir raporu Şeriye ve Evkaf Vekaleti'ne göndereceklerdir³⁰.

Şeriye ve Evkaf Vekili Fehmi Efendi'nin İzmit Mutasarrıflığı'na 3.12.1337/3.12.1921 tarihinde çektiği telgraftaki “*Medâris Nizâmnamesine tevfiken livânız dâhilinde medrese küşâd idilmiştir. Sınıflarıyla beraber mikdâr-ı mevcûdelerinin ve daha nerelerde medrese küşâd idileceğini seriân iş'arı*” ifadesinden İlmiye medreselerinin 1921 yılında tekrar açılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Üç gün sonra Geyve Müftüsü Hasan Efendi'nin İzmit Müfettişliği'ne çektiği telgrafta Geyve kazasında nizamnameye istinaden ikinci sınıfta 6, birinci sınıfta 24 talebesinin bulunduğu bir medresenin açıldığı bildirilmiştir³¹.

²⁸ Erdoğan, *agm*, s.638.

²⁹ BCA, Dİ, 051 V05/2 1 13.

³⁰ BCA, Dİ 051 V05/2 1 13.

³¹ BCA, Dİ 051 V41/7 63 4.

Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin 24 Ocak 1922 tarihinde İzmit Müfettişliği'ne gönderdiği bir yazıda yeralan “*Nizâmnâme ta'dil idilmiştir. Medreseye kabul idilecek ve te'cil kânûnundan istifâde idecek tâlebe-i ulûm hakkında Müdâfaa-i Milliye Vekâletiyle birlikte tensib idilen ve melfûfât-ı taraf-ı şerifinizde irsâl olunan nizâmnâme maddelerine göre tevkif-i hareket idilmesinin zarûrî olduğu beyân olunur...*”³² ifadesinden 1922 yılında, 1921 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nin değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır.

3 Ağustos 1338/1922 tarihinde Şeriye Vekili olan Abdullah Azmi'nin Muğla Müfettişliği'ne gönderilen telgrafnamedeki “*Merkezinizde ve mülhak nâhiye ve karyelerde vekâletimizin emriyle resmen açılmış olan medrese-i ilmiyenin isimleri ve bunların her sınıfında mevcûd tâlebenin mikdârı yazı ile ayrı ayrı yazı sür'atle telgraf çekiniz*”³³ şeklindeki talebi, ilmiye medreselerinin yakın takibe alındığını işaret etmektedir.

İzmit Merkez Müfettişliği 30 Ağustos 1338/30 Ağustos 1922 tarihli ve 4914 sayılı telgrafname ile Adapazarı kazası Müftüsü'nden kendisine bağlı nahiye ve köylerden Şeriye Vekaleti emriyle açılmış olan İlmiye medreselerinin isimleri ve bunların her sınıfından mevcut talebe miktarının ayrı ayrı bildirilmesini istenmiştir. Bu talep üzerine merkez kazada açılmış olan Kara Osman Ağa İlmiye Medresesi'nde ikinci sınıfta 25 talebenin olduğu, bunun dışında livada açılmış başka medresenin olmadığı bildirilmiştir³⁴.

İstiklal Harbimizden sonra da Ankara Hükümeti İlmiye medreselerinin ıslahıyla yakından ilgilenmiştir. Şeriye Vekaleti Tedrisat-ı Müdür-i Umumisi'nin Gümüş Hacıköy nahiyesinde mevcut İlmiye medresesinde verilecek dersleri fahri olarak okutacak “*hey'et-i tedrisiye*” bulunup bulunmadığı, bulunduğu takdirde “*müdiriyyet ve muallimîn-i esâmisıyla talebe mevcûdiyyetinin mikdârını mübeyyen bir cedvelin târih-i tevellüdü ve sınıflarını*” gösteren bir yazının gönderilmesini 13 Ocak 1923 tarihli resmi bir yazı ile talep etmesi³⁵, bunun bir belirtisidir.

İstiklal Harbi sonunda, 1922 yılı Aralık ayı başlarında, kazalardan Muğla Müfettişliği'ne çekilen telgraflarla Muğla'da bulunan İlmiye medreselerinin durum tespiti bildirilmiştir³⁶.

³² BCA, Dİ 051 V41/7 64 10.

³³ BCA, Dİ 051 V48/13 113 47.

³⁴ BCA, Dİ 051 V41/7 64 10.

³⁵ BCA, Dİ 051 V05/2 1 15.

³⁶ BCA, Dİ 051 V48/13 113 65.

Tablo 1. Muğla İlmiye Medreseleri

Kazalar	Talebe Mevcudu			Toplam	Muallim	Müftü	Gönderilen Tarih
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf				
Milas	-	-		30		Hakkı Sadık Efendi	6 Ocak 1921
Kökez	-	-	-	21	4	Müftü Ali Rıza Efendi	6 Ocak 1921
Fethiye	-	-		61	8 ³⁷	Müftü Ali Efendi	6/7 Ocak 1921
Bodrum	4	8		12	4 ³⁸	Yusuf Rıza Efendi	7 Ocak 1922

B. ORTAYA ÇIKAN MESELELER

1. Askerlik Muafiyeti

II. Meşrutiyetin ilanından önce medrese talebeleri, askerlikten muaf olmaları sebebiyle yetkili askeri makamlara müderrisler tarafından onaylanan şahadetnamelerini gösterdikleri takdirde askere gitmiyorlardı. Bu tanınan haktan dolayı askere gitmek istemeyenler medreselere hücum ederek, bu eğitim müessesesini askerden kaçmak için bir paravan olarak kullanıyorlardı. Medreselere sığınan asker kaçakları yüzünden diğerleri 6-7 yıl askerlik yapmak zorunda kalıyorlardı. Medrese talebelerinden bazıları askerlik yaşını geçer geçmez hangi kademedede bulunursa bulunsunlar medreseyi bırakıyorlardı. Medreselerdeki tedrisatın da ciddi tutulmaması, askerden kaçmak istemeyenlerin işlerini kolaylaştırıyordu. Meşihat Makamı'nın medreseler üzerinde pek etkisinin bulunmamasından dolayı Harbiye Nezareti, medreseleri asker kaçaklarından temizlemek için tedbirler almaya başladı. II. Meşrutiyet döneminde sınava tabi tutulan medrese talebeleri, imtihanda belli bir not sınırını geçemezse askere alınıyordu. Bu uygulamaya karşı medrese çevresinde bir takım direnmeler olsa da Harbiye Nazırlığı kararlı davrandı. Alınan bu tedbirler sayesinde medreselerdeki talebe sayısı bir hayli azaldı. İstanbul'da II. Meşrutiyet öncesinde medreselerdeki talebe mevcudu 20-25.000 iken, 1910 yıllarında 5-6.000'e düşmüştür³⁹.

³⁷ 6/7 Ocak 1922 tarihli telgrafnamede yakında Fethiye İlmiye Medresesine iki muallim daha geleceği ifade edilmektedir. Bkz. BCA, Dİ 051 V48/13 113 65.

³⁸ Büyük Millet Meclisi'nin İlmiye medreselerini açmak için çıkarmış olduğu kanun çerçevesinde 1922 yılı Ekim ayında kurulan Bodrum İlmiye Medresesi'nin birinci sınıfına 8 talebe kayıt olmuştur. Fakat bu yıl içerisinde tekrar birinci sınıf teşkil edilmiş ve dört talebe kaydedilmiş olduğundan, önceden açılmış olan birinci sınıf, ikinci sınıfa dönüştürülmüştür. Bkz. BCA, Dİ 051 V48/13 113 65.

³⁹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s.337-339.

Medrese talebelerinin askerlik durumuna ilişkin 1921 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nde bir kayıt bulunmamakla birlikte, bütün müftülere ve müderrislere gönderilen tamimde, askerlik meselesinin Milli Mücadele yıllarında gündemde olduğu anlaşılmaktadır. I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları başlarında yaşananlar yüzünden Harbiye Nezareti'nin bu konuda disiplini sağlayamaması kuvvetle muhtemeldir. Ankara Hükümeti'nin İlmiye medreselerini ıslah etme çalışmaları esnasında medreseleri asker kaçaklarının bir yatağı olmaktan çıkarma gayreti de vardı. Askerlikten kaçmak isteyenlerin kesinlikle medreselere alınmaması tamimde sert bir dille açıklanmaktadır⁴⁰.

“Avrupa'daki ulûm ve fînûn pekçoğuna masdar-ı irfân olunan medreselerimizi yeniden ihyâ ve müslümanlığı a'lâ itmek medreselere hakkıyla tâlebe olacak kimseleri kayd itmek icâb ider, Müslümanlığa hizmet maksadıyla gel, yalnız askerden kurtulmak maksadıyla medreseye girmek isteyen -kim olursa olsun- kat'iyen redd olunmak lâzımdır. Verese-i enbiyâ olunmak mübâhî olan sınıf-ı ilmiye için askerliğin ne kadar kudsî bir vazîfe olduğu düşünülürse, bu vazîfe-i mukaddeseden isteyenleri medreseye kayd değil, doğrudan doğruya mensûb oldukları şubelere teslim itmek iktizâ ider. Medrese ve vazîfe-i mukaddeseden kaçanlar, ilticâ kâfi olmayub ilm ve irfân ocağı olduğunu hatırlatmaya lüzûm görmem. Tahsilden maksad, dinî ve vatanî alâkaya hazır-ı vücûd itmektedir”.

1921 İlmiye Nizamnamesinin 5. maddesinde “*Encümen-i İlmi heyetleri taht-ı nezaret ve murakabede bulundurulacaklardır*” ifadesi ile teftiş vazifesi Encümen-i İlmiyelere verilerek⁴¹, ardından bu disipline uymayanlara nasıl bir müeyyide uygulanacağı şöyle ifade edilmektedir⁴². “*Sevk-i menfaat veya herhangi bir te'sir ile hilâf-ı nizâm bir hal anlaşıldığı takdirde buna cür'et idenler -müderris- tâlebe her kim olursa olsun- hakkında tatbik idecek cezânın pek şedid olacağını hatta İstiklâl Mahkemesine kadar vireceklerini beyân iderim”.*

Konya'da bulunan 4. Kolordu Ahz-ı Asker Heyet-i Reisi'nin bütün askerlik şubelerine gönderdiği bir yazı ile Ankara Hükümeti'nin asker kaçaklarının medreselere sığınmasını önlemeye yönelik aldığı tedbirleri bildirmiştir. Buna göre; 21 Şubat 1921 tarihinde çıkarılan kanunun altıncı maddesi ve ellerindeki son emir gereğince 1922 yılı Şubat ayında medreselere gece ve gündüz devam iden talebelerin ayda iki defa çeşitli zamanlarda yoklamaları yapılacak ve her talebenin karşısına “*mevcud*” ve “*gayr-ı mevcud*” işareti müderris veya muallim tarafından konulacaktı. Üç

⁴⁰ BCA, Dİ 051 V05/2 1 13.

⁴¹ BCA, BKK, 030 18 01-03 19 3.

⁴² BCA, Dİ 051 V05/2 1 13.

kez yoklamada bulunmayan talebenin künyesi Ahz-ı Asker Heyeti'ne bildirilecekti⁴³.

Bu olağanüstü yıllarda sadece, medreseler asker kaçaklarının bir mekanı olmaktan çıkartılmakla kalmamış, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin hazırlıkları yapılırken İlmiye medreseleri talebeleri ve müderrisleri silah altına da alınmıştır. 4. Kolordu Reisi'nin 15 Mayıs 1922 tarihli bir tamimi ile 21 Şubat 1921 tarihli kanunun birinci maddesi gereğince 316 ve daha sonra tevellüdlüler içerisinde medreseye devam edenlerin “*celb ve talimgahlara*” sevkleri duyurulmuştur⁴⁴. Daha sonra Şeriye Vekili Azmi Efendi'nin 8 Ağustos 1922 tarihinde Muğla Müfettişliği'ne göndermiş olduğu bir yazıda, kaza dahilindeki müderrislerin silah altına alındığını bildirilmiştir⁴⁵. Buna mukabil önceden silah altına alınmış olan medrese talebelerinin terhis olduktan sonra tedrisatlarına devam etmek istediklerini ahz-ı asker komisyonuna (askere alma) bildirmeleri halinde yapılan imtihanla hangi sınıfa başlayacakları belirlendikten sonra kayıtları yapılmıştır⁴⁶.

İlmiye medreselerinde talebelerin imtihanları mahallin en büyük mülkiye ve askeriye memurları ile Encümen-i İlmiye'den müteşekkil bir komisyon tarafından seçilecek ulema tarafından yapılmıştır⁴⁷. Umur-ı Şeriye ve Evkaf Vekaleti, 23 Mayıs 1923 tarihli ve 6225 numaralı tahriratında, İlmiye medreselerinin imtihanlarının son derece dikkatli yapılması ve umumi imtihan cetvellerinin üzerinde talebenin doğum tarihi gösterilerek her sınıfın ayrı ayrı yazılarak düzenlenmesi, cetvelin yukarısına medresenin ismiyle nereye tabi olduğu, hangi tarihte ve hangi numara ile resmiyetin onaylandığının ilavesi hususuna gayet itina edilmesinin merkez kaza ve Encümen-i İlmiyesi'ne süratle tebliğ edilmesini isteyerek⁴⁸, bu imtihanlara verdiği önemi göstermiştir.

2. Bina Meselesi

Milli Mücadele yıllarında İlmiye medreseleri canlandırılmaya çalışılırken karşılaşılan sıkıntılardan birisini de tedrisatın yapılacağı bina konusu teşkil etmektedir. Kayseri ve Muğla'ya ait Encümen-i İlmiye Karar Defterlerinin bulunması ve değerlendirilmesi, bu konuyu bir nebze aydınlatmaktadır. Kayseri Encümen-i İlmiye Heyeti'nin almış olduğu

⁴³ BCA, Dİ 051 V48/13 113 15.

⁴⁴ BCA, Dİ 051 V48/13 113 35.

⁴⁵ BCA, Dİ 051 V48/13 113 48.

⁴⁶ BCA, Dİ 051/ 1 13; *Muğla Encümen-i İlmiye Karar Defteri -13-(MEİKD)*, sene 1921, numara 24; Yazıcı, “Kayseri Medâris-i İlmiyye...”, s.464. Mesela 1325/ 1909 tarihinde “*talebe-i ulumdan iken*” silah altına alınmış olan Durmuş bin Halil İbrahim terhis olduktan sonra tahsilinin devam ettirmesi için verilen “*istida*” ile Muğla İlmiye Medresesi'ne kaydı yapılmıştır. Bkz. *MEİKD*, sene 1922, numara 4, 9.

⁴⁷ BCA, Dİ 051 V05/2 1 4.

⁴⁸ BCA, Dİ 051 V05/2 1 19.

kararla, 1921-1922 ders yılında Kayseri Medaris-i İlmiye'nin altı şubesi açılmıştır. Bu şubelerin 1. ve 2. sınıfları Karafakih, 5. ve 6. sınıfları Hasanlı medreselerinde tedrisata devam edeceklerdir. Fakat medrese binalarının harap bir halde olması ve ders yapılabilecek sıhhi şartlara haiz olmamasından dolayı eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bu şartlarda yürütülmesi mümkün değildi. Ayrıca medrese odaları dar olduğu için bu odalara sığmayan talebelere camilerde ders verilmekteydi. Kış gülerinde camilerde dersleri yürütmek tehlikeli bir hal almış olduğundan buna çare olarak Reji İdaresi'nde bulunan Gürcü mahallesindeki hanın istimlak edilerek, bazı sınıfların buraya nakl edilmesi düşünülmüştür⁴⁹.

1921 yılı Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nin 4. maddesindeki “*Her müftü bulunan mahalde bir Medrese-i İlmiye Encümen-i Encümeni bulunur*” ibaresine istinaden Muğla'da teşekkül eden İlmiye Encümeni, yaptığı bir toplantıda ilkönce Kurşunlu Medresesi'nde bir ilmiye medresesinin açılması ve bu sıralarda medrese binasında ikamet etmekte olan muhacirlerin bir an önce çıkarılması için teşebbüse geçilmesi kararını aldı⁵⁰. Encümen-i İlmiye Heyeti'nin yapmış olduğu keşif neticesinde, medresenin “*kısmen tamire muhtac*” olması ve bunu çok zaman alacağı gerekçesiyle, bu medrese binasından vazgeçilerek İlmiye medresesinin Pazar Cami-i Şerif Medresesi'nde açılması konusunda karar verildi. Bu binada ikamet eden muhacirinin başka bir mekana taşınması için hükümet nezdinde girişimde bulunulacaktı⁵¹. Daha sonra burada tedrisata başlayan İlmiye medresesinin bitişiğindeki Pazar Cami-i Şerifi'ni de içine alması sebebiyle bir başka yere taşınması hasıl olmuştur. Muğla Encümen-i İlmiye'ye en yakın olması hasebiyle İlmiye medresesinin buraya taşınması kararlaştırılmıştır. Yine burada ikamet etmekte olan muhacirlerin çıkarılması meselesi⁵², bu dönemde medreselerin eğitim-öğretim yapılan bir mekan olmaktan çıktığı, son dönemlerde yaşanan savaşıardan dolayı Anadolu'ya göç eden muhacirlerin bir barınak yeri haline geldiği gerçeğini ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra durumları iyice kötüleşen İzmir medreselerinde Meşihat Makamı'nın isteği üzerine 1914 yılında yapılan tahkikatta tespit edilen 24 medrese binasının sadece 5'inde tedrisat yapılmaktaydı. Diğer medreselerin çoğu, harap bir halde olup bir kısmında ise muhacirler iskan edilmişti⁵³. 1920 yılında İzmir'de Kurşunlu Medresesi'nde müderrislik yapan Fevzi Efendi, medreselere muhacirlerin iskan edilmesi yüzünden medreselerin içine düştüğü perişanlıktan duyduğu üzüntüyü şöyle aksettirmektedir⁵⁴.

⁴⁹ Yazıcı, “Kayseri Medaris-i İlmiye...”, s. 465-466.

⁵⁰ *MEİKD*, sene 1921, numara 1.

⁵¹ *MEİKD*, sene 1921, numara 11.

⁵² *MEİKD*, sene 1921, numara 28.

⁵³ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, İzmir, 2002, s.35.

⁵⁴ Feyzi, “Medaris-i İslamiye”, *Ahenk*, 8 Teşrin-i Evvel 1336.

“Muhterem medreselerimizin muhacirler yüzünden şu hal-i harabiyesini gördükçe için için yanıyorum. Gücümün yettiği kadar bağıryorum.

Hiçbirisi aldırıyorlar. Ulema-yı dinin günden güne munkarız olduklarını ve hayrî'l-halef yetiştirmeleri için bekası lazım gelen o dar-ı tahsilin harab olub gittiğini gördükçe ciğerim sızlıyor. Ama elden ne gelir?”.

1923 yılında Konya Darülhilafe Medresesini ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, misafirlerin yanında vermiş olduğu nutuktan buradan memnun ayrılmış gibi gözükse de daha sonra bu medrese binasının içinde bulunduğu kötü durumu ortaya koyan başka bir konuşmasında⁵⁵ “... Ben Konya’da yaptığım seyahatlerin birinde mektepleri dolaşıyordum. Bana dediler ki, aman efendim bir de medreseleri gel gör. Yanımda Rus, Azarbeycan sefirleri vardı. Bir medresenin kapısına geldik, fakat kapı olduğunun farkında olmadım. Çünkü bir demir parmaklık vardı. Hani kapı dedim. Burası dediler. Evvelâ bu medresenin kapısını da açınız da ondan sonra girelim diyemedim. Ve bu suretle çok büyük hata irtikâb ettim. Demirin üzerinden atladık, içeriye girdik”⁵⁶ şeklinde memnuniyetsizliğini ifade etmiştir.

3. Tedrisat

Osmanlı Devleti’nin son döneminde genel medreseler, din görevlisi olarak adlandırılan müftü, vaiz, hatip, müezzin gibi kadrolara, müderris ve vakıf teşkilatına görevli yetiştiren bir müessese haline gelmiştir. Bu doğrultuda medreselerin ve medreselilerin faaliyet alanı geniş ölçüde belli bir hedefe doğru daralmıştır⁵⁷. Batı tarzında açılan yeni mektepler çizgisine çekilmek istenilen medreselerin ders programları, bu anlayış içerisinde hazırlanmıştır. 1914 yılı nizamnamesinde dini derslerin dışında fen, sağlık, yabancı dil derslerinin müfredata girmesiyle medreseler nazari olarak yalnızca dini eğitim veren bir medrese olmaktan çıkartılmış, çağdaş bir hüviyete büründürülmüştür⁵⁸.

1909 Medaris-i İlmiye ve Nizamnamesi’nin Talebe-i Keyfiyet-i Talim ve İmtihanı Beyanında ve 1921 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’nde Medaris-i İlmiyede Tedris Edilecek Ulûm ve Fünûn başlıkları altında verilen müfredatlar, aşağıdaki tabloda karşılaştırmak suretiyle benzer ve farklı derslerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

⁵⁵ Erdoğan, *agm*, s.630-631.

⁵⁶ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, 1982, s.72.

⁵⁷ Yazıcı, “Osmanlı Son...”, s.111.

⁵⁸ Erdoğan, *agm*, s.634.

Tablo 2. İlmiye Medreselerinin Karşılaştırmalı Müfredatı

Kısım	Sene	Nizamnameler			Uygulamalar		
		1909 Müfredatı ⁵⁹	1921 Müfredatı ⁶⁰		Muğla İlmiye Medresesi ⁶¹		Ula Kazası İlmiye Medresesi ⁶²
		Ders	Ders	Saat	Ders	Saat	Ders
Kısm-1 Evvel	Birinci Sene	Muhtasar Hesâb	Tertîl-ı Kur'an	4	Sarf	5	Sarf
			Sarf	5	Tertîli Kur'an	4	Tertîl-i
		Sarf-ı Osmânî	Lûgat -1	3	Lûgat-1 Arabiye	3	Kur'an
		Kavâid-i Fârisî	Arabiye	2	İmlâ, Kırâ'at	2	Lûgat-1
		İmlâ, Kırâ'at	2	Hesâb	2	Arabiye	
		Hesâb	2	Hatt	2	İmlâ, Kırâ'at	
		Hatt				Hesâb	
		Hatt				Hatt	
	İkinci Sene	Hesâb	Avâmil ve	5	Avâmil ve İzhâr	5	Avâmil ve
			İzhâr	2	İmlâ ve Kırâ'at	2	İzhâr
		Kavâid-i Osmaniye	İmlâ ve Kırâ'at	2	Hesâb	2	İmlâ ve
			Hesâb	2	Hatt	2	Kırâ'at
			Hatt	4	Halebî	4	Hesâb
			Halebî	1	Arabî	1	Hatt
			Arabî	(?)	Lûgat -1 Arabiye	2(?)	Ders-i Arabî
		Lûgat -1 Arabiye				Lûgat -1 Arabiye	
Üçüncü Sene	Hesâb	Molla Camî	5	Molla Camî	-	Molla Camî	
		Merâh	2	Merâh		Merâh	
	Mebâdi-i Hendese	Kavâid-i Osmaniye	2	Kavâid-i Osmaniye		Kavâid-i Osmaniye	
		Hesâb	2	Hesâb		Hesâb	
		Coğrafya	4	Coğrafya		Coğrafya	
		Halebî	1			Halebî	
Dördüncü Sene	Muhtasar Coğrafya	Kırâ'at -1 Arabiye				Kırâ'at -1 Arabiye	
		Camî	5	Camî	-	Camî	
		Kudûrî	5	Kudûrî		Kudûrî	
		Kavâid ve	2	Kavâid ve		İsagoci ve	
		Kitâbet	2	Kitâbet		Alâka	
		Hendese	2	Hendese		Kavâid ve	
		Coğrafya	2	Coğrafya		Kitâbet	
	İsagoci ve Alâka		İsagoci ve Alâka		Hendese		
					Coğrafya		

⁵⁹ Yazıcı, "Osmanlı Son...", s.115.

⁶⁰ BCA, BKK 030 18 01-03 19 3.

⁶¹ MEİKD, Sene 1921, numara 4; sene 1923, numara 2; sene 1923, numara 3.

⁶² MEİKD, Sene 1921, numara 7; sene 1923, numara 2; sene 1922, numara 7; sene 1923, numara 2.

	Beşinci Sene	Coğrafya-i Umûmî Cebir	Mantık Mülteka veya İğasetüttâlibîn Vaz' Fârisî Kitâbet ve Edebiyât-ı Türkiye Târih-i Osmânî Ferâiz	5 5 1 2 2 2 1	Mantık Mülteka Vaz'iyye Fârisî Kitabet ve Edebiyât-ı Türkiye Târih-i Osmânî Ferâiz	-	-
	Altıncı Sene	Hikmet, Cebir Usûl-i Terceme	Mantık Mülteka Âdâb Tarih-i İslâm Gülstan Nûniyye	5 5 2 3 2 1	-	-	-
Kısm-1 Sani	Yedinci Sene	Hikmet-i Cedide Hey'et Kimya ve Mevâlî	Kelâm Muhtasar Maânî Ferâiz Hıfzüssa	5 5 2 1	-	-	-
	Sekizinci Sene	Târih-i İslâm Kozmografya (Hey'et) Mevâlid	Kelâm Maânî Edebiyât-ı Arabiye Tarih-i Umûmî	5 5 2 2	-	-	-
	Dokuzuncu Sene	Siyer Târih-i Umûmî	Kelâm Usûl-ı Fıkıh Ahlâk Târih-i Umûmî	5 5 2 2	-	-	-
	Onuncu Sene	Târih-i Umûmî Coğrafya-i Umûmî	Kelâm Usûl-ı Fıkıh Usûl-ı Hâdis Medeniyet-i İslâmiye Târihi	5 5 2 2	-	-	-
	Onbirinci Sene	Mufassal Târih-i Osmânî Umûmî ve Mufassal Coğrafya-i Osmânî	Tefsir ve Hâdis Usûl-ı Fıkıh Mecelle	5 5 2	-	-	-
	Onikinci Sene	Mufassal Târih-i Osmânî Umûmî ve Mufassal Coğrafya-i Osmânî	Tefsir ve Hâdis Dürer'in Muâmelet Bahsi Şifa	5 5 2	-	-	-

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, 1909 yılında İlmîye medreseleri müfredatında mevcut 27 dersin muhteviyatının tamamının dini içerikli olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, bu dönemdeki ıslah çalışmalarının amacının İlmîye medreselerini batı tarzındaki mektepler çizgisine çekmek istenildiği düşünülmektedir. Buna mukabil, 1921 yılı müfredatında ders sayısının 61'e yükselmesi bir hayli dikkat çekicidir. İki müfredat kıyaslandığında 1921 yılı müfredatında Tertîl-i Kur'an, Mülteka, Ferâiz, Usûl-ı Fıkıh, Kelâm, Tefsir ve Hâdis, Usûl-ı Hâdis vs. gibi İslam dini ile ilgili derslerin yanısıra Lûgat-ı Arabîye, Arabî, Edebiyât-ı Arabîye gibi Arapça derslere ağırlık verilirken Farsça derslerine pek yer verilmemiştir. Bu çeşit derslerin müfredatta yer alması, bu dönemde ortaya çıkan din adamı açığını kapatma düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Bu derslerden başka, İmla ve Kıraat, Sarf, Kavâid-i Osmânîye, Kavaid ve Kitâbet, Kitâbet ve Edebiyât-ı Türkiye, Maâni, Muhtasar Maâni gibi dil dersleri ile Mantık, Mülteka gibi günümüzde okullarda okutulan Mantık dersleri de bulunmaktadır. Ayrıca Hıfzüssiha ve Şifa gibi sağlık dersleri ile, özellikle onbirinci sınıfta Mecelle dersinin bulunması dikkat çekicidir. Ankara Hükümeti bir medreselinin hukuk, kanun, hükümet, devlet teşkilatı gibi konular hakkında bilgisi olmadan müftü, muallim ve imam olamayacağı gerekçesiyle 1922 yılında diğer derslere ek olarak Malûmât-ı Medeniye ve Hukûkiye dersini medresenin her kısmına koydurtmuştur⁶³. Tedrisat Müdür-i Umumisi'nin 28 Ağustos 1922 tarihinde Encümen-i İlmîyelere gönderdiği bir telgrafta, İlmîye medreselerinden "97 ila 307 numrolu talebelerin" önceden hangi sınıflar için imtihan verdikleri ve şimdi hangi sınıflara terfi ettikleri hakkında bilgi istendikten sonra "yeni programlar varıncaya kadar geçen seneki programlar üzerine Eylül'den itibaren tedrisata başlanılmış" ibaresinin yer alması, 1922 yılı tedrisatına başlanmadan önce yeni bir müfredat hazırlandığını işaret etmektedir⁶⁴.

1921 Medaris-i İlmîye Nizamnamesi'ndeki müfredatın taşralarda uygulanması esnasında bazı değişikliklere uğradığı, en azından Muğla ve kazası Ula İlmîye medreselerinde tespit edilebilmektedir. Mesela Muğla İlmîye Medresesi'nin üçüncü senesinde Halebî ve Kıraat-ı Arabîye, Ula İlmîye Medresesi'nde ise ikinci senesinde Halebî dersinin olmadığı görülmektedir.

4. Müderris/Muallim

İlmîye medreselerinin klasik medrese anlayışından sıyrılarak, batı tarzında açılan mektepler çizgisine getirilmeye çalışıldığının bir başka işareti 1921 Medaris-i İlmîye Nizamnamesi'nin 4. maddesinde yer alan "... tedris ile meşgul olan bil-cümle müderris ve muallimler tarafından yapılır"⁶⁵

⁶³ Erdoğan, *agm*, s.634.

⁶⁴ BCA, Dİ 051 V48/13 113 52.

⁶⁵ BCA, BKK 030 18 01-03 19 3.

ibaresidir. Muğla Encümen-i İlmiye Karar Defterinde Muğla ve Ula'daki ilmiye medreselerinde müderrislerden başka İptidai Mektebi, Numune Mektebi baş muallimleri ile Mekteb-i Sultani muallimi ders vermek üzere görevlendirildikleri gibi, Hacı Hafız, Şeyh Hafız lakabını taşıyan kişilerinde derslere girdikleri tespit edilmektedir. Medreselerde tedrisatı yürütecek müderris ve muallim sıkıntısı çekildiğinden eksiğin giderilmesi için Evkaf Memuru, Maarif Müdürü, Evkaf ve Dava Vekili, Müftü, Nüfus Müdürü, Reji Muhâkemat Memuru, Muhakeme-i Şeriye eski Başkatibi, Eytam Müdürü, Kadı gibi görevlilere de dersler verilmiştir⁶⁶. Mesela Muğla İlmiye Medresesi'nde üçüncü sene Hesap ve Coğrafya muallimi olan Kamil Bey ile İkinci sene Hesap muallimi olan eski Ceza Reisi Cemal Bey'in Ankara'ya gitmelerinden dolayı Kamil Bey'in dersleri Mekteb-i Sultani Muallimi Şükrü Efendi'ye verilirken Cemal Bey'e ait ders ise Evkaf ve Dava Vekili Mehmed Tayyar Efendi'ye tevdi edilmiştir⁶⁷. 1922 yılında münhal kalan Hatt Muallimliği'ne Nüfus Müdürü Hasan Efendi tayin edilmiştir⁶⁸. Fakat Hasan Efendi'nin 1923 yılında İzmir Nüfus Müdüriyeti'nde görevlendirilmesi sebebiyle bu dersin muallimliğine Reji Muhâkemat Memuru Hüseyin Efendi getirilmiştir⁶⁹. Geyve kazası İlmiye medresesinde 1923-24 ders yılında Türkçe ve Fünun Muallimliği'ne, Mekteb-i İdadi mezunlarından olan Kadı Hikmet Efendi seçilmiştir⁷⁰. Aynı ders yılında ise Hendek kazası İlmiye Medresesi'nde Türkçe ve Fünun derslerini yürütmek üzere Kadı İbrahim Hakkı Efendi görevlendirilmiştir⁷¹.

İlmiye medreselerinde dikkati çeken bir husus, ders hocalarının sıklıkla değişmesidir⁷². Muğla İlmiye Medresesi'nde daha 1921-1922 yılı tedrisatına başlamadan Hüsn-i Hatt Muallimi Müderris Edhem Efendi'nin şifaen istifa etmesiyle yerine Hacı Çakırzade Salih Efendi getirilmiştir⁷³. Fakat Salih Efendi'nin Mekteb-i Sultani Mektebi Muallimliği'ne tayin edilmesiyle bu ders Kara Hafız-zade Tahir Efendi'nin oğlu Hüseyin Efendi'ye bırakılmıştır⁷⁴. Medresenin birinci ve İkinci sene İmla ve Kıraat derslerini müderrisliğine tayin edilmesine karşı kısa süre sonra "kesret-i meşgûliyeti hasebiyle" ifa edemeyeceğini bildirmesi üzerine eski Maarif Müdürü Kamil Bey birinci sene dersini kabul etmiştir⁷⁵. Ula İlmiye

⁶⁶ *MEİKD*, muhtelif senelerdeki karar numaralarından; *BCA*, Dİ 051 V48/13 13 30; *BCA*, Dİ 051 V41/8 65 45.

⁶⁷ *MEİKD*, sene 1921, numara 21; Cemal Bey daha sonra Aydın Müddeî Umumiliği'ne atanmıştır. Bkz. *MEİKD*, sene 1922, numara 30.

⁶⁸ *MEİKD*, sene 1922, numara 10.

⁶⁹ *MEİKD*, sene 1923, numara 4.

⁷⁰ *BCA*, Dİ 051 V41/8 65 45.

⁷¹ *BCA*, Dİ 051 V41/8 65 43.

⁷² Tutsak, agm, s.174-175.

⁷³ *MEİKD*, sene 1921, numara 5.

⁷⁴ *MEİKD*, sene 1921, numara 13.

⁷⁵ *MEİKD*, sene 1921, numara 14.

Medresesi Müderrisliği'ne tayin edilen İptidai Baş Muallimi Mustafa Efendi'nin daha ders yılı başlamadan derslerini çokluğu ve iptidai mektebi ile meşgul olması hasebiyle İmla ve Kıraat, Hesap derslerini ifa edemeyeceği gerekçesiyle Hacı Çakırzade Efendi'nin uhdesine verilmiştir⁷⁶. Hacı Şükrü Efendi, Ula İlmiye Medresesi'ndeki İmla ve Kıraat derslerinin kendisine verilmesini kabul etmemesi üzerine bu ders Hatt Muallimi Şeyh Hafız Mehmed'e bırakılmıştır⁷⁷.

C. MEDRESELERİN KAPATILMASI

Milli Mücadele yıllarında canlandırılmaya çalışılan İlmiye medreseleri 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde oniki yıllık tahsil sürelerini dahi tamamlayamadan diğer medreselerle birlikte Maarif Vekaleti'ne devredilmiştir. Kanunun

“1.Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye maarif vekaletine merbuttur.

2.Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahud hususî vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve rapt edilmiştir”⁷⁸

maddelerine istinaden 15 Mart 1924 tarihli bir tamimle icraatın nasıl yapılacağına açıklık getirilmiştir. Eğitimin Osmanlı devrinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, geçirmiş olduğu merhaleyi izah etmesi açısından önemli olan bu tamimin maddeleri aşağıda verilmiştir⁷⁹.

“1.Devletin bütçelerinde ve teşkilâtında kadrosu ve hey'et-i ta'miye ve programları mevcûd ve muayyen plan medâris-i ilmiyenin devâm-ı tedrsâtına müesâade edilmez. Biâenaleyh bu emrin vürûduyla beraber vilâyetimizin merkez kazâ ve köylerinde mevcûd olan bu gibi medreseler hemen sedd idilecektir.

2.Bu medreselerde mevcûd olan tâlebe o mahallin ibtidâilerine behemehâl nakl olunacaktır.

3.Bu medreselerin müderrisleri arzu ittikleri takdirde mekteblerimizin ulûm-ı diniyye muallimliklerine ta'yin olunacaktır.

4.Memleketin iptidâî dersi ve terbiyesinin ancak maârif mekteplerinde te'min edilmesi son kanûnun icâbatında olmağla eski Darülhilafe medreselerinin ibtidâî mekteplerimizin sınıflarına tekâsül iden ihzârî kısımları ifâ edilmiştir. Buradaki tâlebe mahallî ibtidâî mekteplerin veyahud lise idâî kısm-ı ibtidâîlerine behemehâl nakl edilcektir. Bu sınıfların

⁷⁶ MEİKD, sene 1921, numara 5.

⁷⁷ MEİKD, sene 1921, numara 12.

⁷⁸ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s.23

⁷⁹ BCA, Dİ 051 V05/2 1 31.

muallimliklerinden şerâit-i kanûniyeye hâiz olanlar ibtidâ muallimliklerinden tevzif edilecektir.

5. Eski Darülhilâfe medreselerinin ibtidâ hâricî ve dâhil kısımları son kanûnun dördüncü maddesinde tevfiken imâm ve hâfız yetiştirilmek üzere vekâletin idâresi altında ifâ edilmiştir. Ders programları ve kadroları derdest tanzimdir. İsimleri buldukları mahallin isimlerine izâfeten İmâm ve Hâtib Mektebi olacaktır. Medâris-i İlmiyenin ibtidâ dâhil ve hâricî kısımları mevcûd ise de arzu iderlerse bunların cümlesi İmâm ve Hâtib Mektebine nakl idilecektir”.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile maarife devredilen medrese binalarının elverişli olanlarının mektep haline dönüştürülmesine, elverişli olmayanların ise vilayet tarafından derhal satılması için 9 Eylül 1924 tarihli bir tahrirat ile tebliğ edilmiştir⁸⁰.

Medreselerin kaldırılmasıyla müderris maaşlarının ödenip ödenmeyeceği konusunda da bir karmaşa yaşanmıştır. 2 Temmuz 1924 tarihinde Saruhan Merkez Müftüsü'nün “Turgutlu Kasabası Kâzası Müfetişliği”ne bir yazıda “mülga medâris-i ilmiye müderrislerinden olup maâş-ı sâbıklarını ve kemâkân isti'fa etmekte olan zevâtın mezûn olup olmadıklarının araştırılması” istenmektedir. Muhasebeden alınan kayıtlara göre belgede, verilen müderris maaşı 600 kuruştur⁸¹.

Medreselerin kapatılmasıyla tahsili yarım kalan talebelere istedikleri takdirde bir tasdikname verilmiştir. Mesela, 1921 senesinde Konya'da açılan İlmiye medreselerinde tahsilinin orta derecesini tamamlamak için kaydını yaptıran 1318 doğumlu Mehmed Aşçıgil'in talebi üzerine, medresenin 12 Mayıs 1924 tarihinde kapatılmasıyla devam ettiği süre için Konya Müftülüğü'nden bir tasdikname verilmiştir⁸².

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin köklü bir eğitim kurumu olan medreseler, tarihi süreç içerisinde meydana gelen bozulmanın bir neticesinde eğitimde başlayan yenileşme devrinde adeta kendi kaderi ile başbaşa bırakılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru medreselerin ıslah edilmesi düşüncesi ortaya çıkmakla beraber, ancak II. Meşrutiyet yıllarında bu fikir fiiliyata geçirilerek bir taraftan yeni usulde açılmış mektepler çizgisine yakın medreseler açılmış, diğer taraftan ise bu çizgiye getirilmek için eski medreseler ise İlmiye medreseleri adı altında toplanmıştır. Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşlarının yaşandığı yıllarda Osmanlı ülkesinde İlmiye medreseleri “munkarız” olmuştur. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında I. Dünya

⁸⁰ BCA, Dİ 051 V48/13 113 5.

⁸¹ BCA, Dİ 051 V48/13 109 7.

⁸² BCA, Dİ 051 V42/12 102 22.

Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi, Sevr Anlaşması gibi Türk milletini yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bir antlaşmaya zemin hazırlamıştır. Mütarekeden sonra kendi kaderi ile baş başa kalan Türk halkının gösterdiği sağduyu sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlatılan milli direnişte, düşmanla mücadele edilirken, eğitim gözardı edilmemiştir. 1921 yılında Maarif Kongresi düzenlendiği gibi, aynı yılda Medaris-i İlmiye Nizamnamesi neşredilmiştir. Bu dönemde İlmiye medreselerini canlandırma gayretlerinin temelinde savaş yıllarında medrese talebelerinin telef olmasıyla bariz bir şekilde ortaya çıkan din adamı açığıdır. Milli Mücadele yıllarındaki müfredat ile 1909 yılı müfredatı kıyaslandığında, dini içerikli derslerin bir hayli fazla olması bunun bir ifadesidir. Bu açığı kapatmak için bütün müftülere ve müderrislere gönderilen tamimde her yerde ilmiye medreselerinin açılması teşvik edilmiştir. Evkaf ve Şeriye Vekaleti'nden kazalara, kazalardan Vekalet yazılan yazılardan, çekilen telgraflardan Ankara Hükümeti'nin bu konu üzerinde hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır. Medreselerin ıslahında son hamle olan bu çalışmalarda, uzun savaş yılları yüzünden talebelerin askerlik meselesi, adeta pekçok yerde muhacirlerin iskan yeri haline gelmiş olan harap medrese binalarının tedrisata hazır hale getirilememesi, dersleri yürütecek muallim/müderrislerin tayin, iş yoğunluğu gibi çeşitli sebeplerden sık sık değişmesi, müftülerin İlmiye medreselerinin açılması ve tedrisatın yürütülmesi işleriyle yeterince ilgilenmemeleri gibi sıkıntılar yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Bu açıdan 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin maarife devri ve daha sonra lağvı tesadüfen gerçekleşmiş bir hadise değil, aksine medreselerin tarihi ömrünü tamamladığı gerçeğinin apaçık gün yüzüne çıkması neticesinde ortaya çıkmış bir realitenin neticesidir. Zira, Köhneleşmiş bir eğitim müessesesi ile yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş muassır seviyesine ulaşamayacağı aşikardı.